

С. М. Мельник,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ГРАФОДЕРИВАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті розглянуто графодеривацію як один із продуктивних способів словотворення в українській постмодерністській прозі; описано її основні різновиди, а також розкрито семантичні особливості графічних гібридів.

Ключові слова: словотворення, графодеривація, графічні засоби, постмодерністська проза.

В статье рассмотрена графодеривация как один из продуктивных способов словообразования в украинской постмодернистской прозе; описаны ее основные разновидности, а также раскрыты семантические особенности графических гибридов.

Ключевые слова: словообразование, графодеривация, графические средства, постмодернистская проза.

The article is devoted to graphical derivation as one of effective means of word formation in post-modern prose; its main types are described; the semantical features of graphical hybrids are characterized in the article.

Key words: word formation, graphical derivation, graphical means, post-modern prose.

У новітній прозі відзначаємо розширення використання графічних засобів різних знакових систем, що є семантично вагомими для розкриття змісту тексту, актуалізації певної інформації тощо. Такі графічні елементи поки належать до нетрадиційних засобів творення мовної гри, помітно підвищують експресивність тексту і формують нові смисли. Лінгвістичні ігри стають «стихією українських сучасних авторів», дають змогу митцям вислизнути з-під влади офіційної культури й звільнитися від ідолів і масок тоталітарного митного. Завдяки чому література водночас стає діалогічною і навіть полілогічною, а «мовний потік набуває форми тілесності» [4, с. 24]. Відтак, у мові сучасних письменників фіксуємо лексеми, до складу яких входять, окрім букв кирилиці, графічні знаки, цифри, символи чи виділені графічно (за допомогою шрифту, латини) сегменти – слова і частини слів.

Появу графоакцентованих мовних одиниць пов'язують з якісно новим етапом розвитку сучасної комунікації, який характеризується, з одного боку, демократизацією, відносною нестабільністю і не обов'язковістю дотримання норм, а з іншого – тотальним збільшенням інформації і, як наслідок, її розподілом між різними каналами сприйняття, що зумовлює частотну візуалізацію інформації, яка передається. Спостерігаємо «експлікацію зображення», постійне перетворення власне мовленнєвої комунікації на відеовербальну [1, с. 19].

Цілком поділяючи точку зору про те, що «елементи письма – чи то буква, чи розділовий знак – вийшли за межі власне письма та його технічних засобів, включившись у семіотичні механізми й посівши своє місце в мовній картині світу» [7, с. 11], ми досліджуємо використання нетипових графічних засобів у процесі оказіональної деривації, що в теорії В. П. Ізотова, одного з перших лінгвістів, які звернули увагу на словотвірний потенціал графічної системи, отримало назву графіксації [6, с. 76]. Науковець тлумачить графіксацію як «спосіб утворення слів, за якого словотворчим формантом є графічні та орфографічні засоби мови (графічне виділення, пунктуаційні знаки тощо)» [6, с. 83]. Це такі способи і прийоми створення нових слів як капіталізація (*пРЕЗИДЕНТ, ВІЧна істина*), парентезис (*тіл(у)рка, (не)спокій*), дефісація (*со-лі-дар-ність, до-о-овго, аб-сурдист*), ідеографіксація (*рест © ратор, €шафотом*) тощо. Лексеми, створені шляхом графіксації, дослідник називає графіксагами [6, с. 83].

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вивчення цього оказіонального способу творення лексичних інновацій набуває особливої популярності: проблемами аналізу й теоретичного обґрунтування графо-орфографічного способу словотворення досліджує низка українських та зарубіжних науковців (І. К. Ворзич, Д. В. Гугунава, О. А. Земська, Є. А. Карпіловська, Ж. В. Колоїд, Ч. С. Ляхур, Т. В. Попова, О. А. Стишов, І. В. Страмліч-Брезнік та ін.). Однак статус неолоксем, утворених таким способом до сьогодні чітко не визначений, про що свідчить значна кількість синонімічних термінів, які використовують на позначення цього явища: графодеривати (В. П. Ізотов, Т. В. Попова), графічні неологізми (Є. А. Карпіловська), неографізми (Л. П. Амірі, Г. М. Вокальчук, Ж. В. Колоїз), слова-ай-стопери (В. В. Горбань, С. В. Ільєсова), графосемантизми, графоакцентовані одиниці (О. А. Стишов) тощо. Розмаїття підходів до тлумачення графодеривації зумовлює **актуальність нашого дослідження**.

Метою статті є дослідження специфіки словотворення в сучасних українських текстах письменників-постмодерністів. Мета зумовила такі **завдання**: створити типологію графічних словотвірних засобів у сучасній прозі; розглянути семантичні особливості графодериватів та з'ясувати їх роль у художньому тексті.

Серед найпоширеніших прийомів утворення графодериватів у постмодерністському художньому тексті є ненормативне оформлення частини слова великими літерами для виділення одного чи кількох сегментів лексеми. Найчастіше в такий спосіб автори намагаються розширити семантичні межі слова, звернути на нього увагу читача, напр.: *На оказії були запримичені блок партії Четвертого Рейваху та Прозсуфнutoї партії у повному складі* (Л. Дереш); *А від слОва «зієр» – слОВА «стоп», «стоптати» і «стен»* (Ю. Іздрик).

Шукаючи в літерному виділенні глибинний зміст, реципієнт надає особливу увагу елементам слова і новоствореним словам загалом, що виділяються з мовного потоку. Коли читач звертає увагу на графічно виділене слово, то для нього загальний зміст тексту вже впливає із цього слова. Неографізм набуває семіотичності і стає знаком того фрагмента, у якому вжитий, напр.: *Так-так, досить непогані веРлібеРу!* (Л. Дереш); *У проторі поза всякими стінами і дверима, просторі в НеБутті зійшлися дві сили. Але далі вже про всіх і Непо-*

слідовно (І. Карпа). Причому в кожному окремо взятому контексті графічне оформлення окремого елемента слова великими літерами має своє значення: у першому повторення однієї і тієї самої літери, що реалізує звуковий повтор, підтверджує вірогідність сказаного, у другому – ненормативне оформлення загальної назви акцентує увагу на афіксальній частині лексеми, яка виражає заперечення.

Активна глобалізація й американізація дійсності призвела до того, що в українських прозових текстах активно функціонують не лише іншомовні лексичні одиниці, але й такі, у яких запозиченими є знак чи морфема, напр.: *На диску «Рейваху» № 1, наприклад є музика гуртів, що виступили на вечірці, поезії, ознайомлюючи статті з місцевими художниками* (Л. Дереш); *Під табличкою з написом «Кабінет БІОЛОГІЇ» Юрко чорним Дімінім маркером великими літерами написав: БАНЗАЙ!* (Л. Дереш); *Доброго дня, пане Юрію. Як ся маєте, пане Юрію?* (Л. Дереш). Ужиті в наведених фрагментах тексту графоакцентовані лексеми ще називають поліграфіксатами [5, с. 465], оскільки вони створені шляхом контамінації, суміщення графічних засобів різних мов на основі їхнього структурного, функціонального чи асоціативного зближення.

Варто відзначити, що графічні експерименти сучасних письменників не обмежено літерним виділенням і оперуванням графічних засобів інших мов. Якщо автор прагне представити художній текст специфічно, так, щоб певний фрагмент тексту суттєво відрізнявся від основного, використовують здебільшого позатекстові засоби, знаки пунктуації. Відтак, не менш продуктивним способом графічної акцентуації лексеми вважаємо дефісацію. Дефісація реалізується в трьох основних варіантах: 1) поскладове розбиття слова на дефіси, напр.: **Со-лі-дар-ність!** *Правильно, солідарність* (С. Жадан); *Але він насправду був культовим чуваком, і його можна було гарненько ви-ко-рис-то-ву-ва-ти* (І. Карпа); *Ми-лу-ва-ти-ся. Я от заздрю людям, котрі вміють це чесно робити* (І. Карпа); 2) виокремлення дефісом семантично вагомого з погляду автора фрагмента слова, здебільшого префікса чи останнього складу лексеми, напр.: *Ці концепції дозволяють відчутти зв'язок з епохою 60-их, коли схожі ідеї постулював гарвардський професор Тімоті Лірі з його теорією ре-імпринтування особистості* (Л. Дереш); *Так от, не-Даньо мені вже не давався чути чорті скільки* (І. Карпа); *Зовсім недавно, коли це не зникла тонка межа між сном і не-спанням, Дарця пішла в кімнату Семпльованого і Малаяма* (Л. Дереш); *...у сні четвертовано нав-піл і були мені в сні кава і сигаре-ти і не знищив я світ не почитивши зу-би і небавом пішов на берлінську робо-ту але вдарили молот великий і молот маленький...* (Ю. Іздрик); 3) розбиття слова на два чи більше елементи, кожен з яких є семантично повною одиницею, напр.: *Возко. Зелено. Рівно-мірно* (І. Карпа); *Поза очі Діму називали «психо-холодом», тому що він сміявся високо й дзвінко, так що було виразно чути кожне «хо-хо-хо!»* (Л. Дереш); *Чого так часто приїздить цей Верто-Льотчик?!* (І. Карпа). За допомогою дефісації автор наближує власне мовлення та мовлення персонажів до розмовного, тобто дефіс втілює інтонаційне забарвлення висловлювання, нівелюючи межі між усним та писемним мовленням, об'єднуючи художній текст і живе мовлення. Іноді засобом фрагментації лексеми можуть бути елементи інших знакових систем, зокрема математичні символи, крапки, напр.: *Дивно, але в це «усіх» я не включаю себе... Кохана. Ко=хана. Хай так* (І. Карпа); *...наприклад «у». означає не «утопію» як раніше а «умовність» умовна одиниця умовна вічність умовне життя у.нр у.кк у.апц у.на-у.нсо у.ррр зате щовечора, докладно о 00.00 з радіоточки нам співає на...добра...ніч умовна пташка нах...тігаль ... нахтігальська пісня над головою – шенгенський німб довкола – у.нісек у.сім бажає добра і зла...годи та раптом ліфт зупиняється розходяться тратовані стулки і на порозі бачиш убивцю* (Ю. Іздрик).

Доволі часто дефісація поєднується із гама-редуплікацією (термін Т. В. Попової), тобто таким способом графічного оформлення неолексем, за якого одна з букв повторюється декілька разів: *Яка гидка маячня. Мая-чччч-ня* (І. Карпа); *Далі він робить кілька по-продюсерськи професійних тяг, разом із подушкою-думкою злазить з табуретки, влягається на тра-аа-аві...* (Ю. Іздрик). Такий тип графічної акцентуації лексеми сприяє її смислового й емоційного виділенню з мовного потоку.

Створення неолексем за допомогою сегментних засобів різних кодових систем, одна з яких не є мовною, теж релевантна для творчості сучасних письменників. За аналогією до рекламних текстів, які передбачають насамперед візуальне сприйняття інформації, експерименти з вербальними і невербальними знаками, у своїх текстах автори послуговуються цифрами, спеціальними математичними та типографічними знаками.

Словесно-цифрова контамінація, яка передбачає використання цифр як словотвірного форманта, творить особливий тип слів-ребусів, напр.: *7 по сім днів. 7777777 семірок. (7ок, семиоких семітів)* (І. Карпа); *Чомусь добре запам'яталася музика, особливо дві речі. Стінт «LittleAlien» і 5'ніца: «Я солдат... Я не спав п'ять лет и у меня под глазами мешки, я сам не видел, но мне так сказали...».* (Ю. Андрухович). Саме в наведених фрагментах реалізовано принцип «подвійного семіозису» – поєднання різних знакових систем – графічної та мовної. Накладання однієї знакової системи на інші в межах однієї лексеми перемикає увагу читача, який змушений розгадати ребус, щоб поєднати у сприйнятті різні вербальні та невербальні елементи. Лише співіснування, взаємодія цих систем, а не роздільне їх сприйняття дає змогу представити багатовимірну гру, що реалізується автором у сучасній прозі. Використання в художньому тексті графоакцентованих лексем такого типу часом не лише втілює творчі інтенції автора, але й зреалізовує суто прагматичну мету, зокрема уможливує уникнення ненормативної лексики, напр.: *Ромко та Тимофій або спали, або займалися чимось цікавішим за листування. Нічого, колись вони це отримають. «3.1415926535дар. Цілюю»* (Л. Денисенко).

Аналіз графодериватів, що функціонують у текстах сучасних художніх творів, дає підстави твердити про низку семантичних особливостей означених інновацій, а саме:

1) лексичне значення графоакцентованих лексичних інновацій зазвичай не визначене і розмите, воно не піддається точному й однозначному тлумаченню, оскільки ґрунтується на їх асоціативному сприйнятті і культурно-мовній компетентності реципієнта: «Розуміння при цьому передбачає сприйняття нової неподільної структури, у світлі якої усі попередні крупинки знання займають свої місця і виявляють між собою природ-

ний зв'язок; при чому унаслідок цього процесу раптово виникають нові численні, раніше невідомі смисли. Ці взаємозв'язки і сприймає наша підсвідомість, актуалізуючи неусвідомлені умовиводи» [2, с. 281].

2) графодеривати характеризуються двоплановістю семантики – актуалізацією не тільки поверхового значення, але й тих смислів, що зумовлені внутрішньою формою слова і його асоціативним потенціалом. Семантика таких похідних слів, на думку Д. В. Гугунави, є сукупністю рівноправних віртуальних світів, що надзвичайно вдало співіснують [3, с. 8].

3) значення графічних інновацій часто має зв'язаний характер і розкривається з огляду на контекст, культурно-історичне тло.

Потрібно відзначити, що графічні інновації за своєю природою поліфункціональні: їм властиві номінативна, експресивна, емотивна, оцінна, символічна та інші функції, однак основними вважаємо експресивну, оцінну, що зумовлено ігровою природою графоакцентованих лексем, чи номінативна. Усі інші функції є периферійними.

Таким чином, розглянуті випадки графічної акцентуації лексичних одиниць свідчать про демократизацію мовних норм, зміну культурної парадигми й естетичних уподобань як сучасного автора, так і читача. Вони втілюють ігровий принцип творення сучасного прозового тексту, що на думку більшості теоретиків постмодернізму (І. В. Азєєва, Т. І. Гундорова, Д. В. Затонський, М. Н. Епштейн, Я. Ю. Голоболродько та ін.), є пріоритетним.

Перспективними напрямками наших подальших студій є глибше та системне дослідження нових словотвірних процесів у сучасній постмодерністській прозі, оскільки вони, на нашу думку, становлять один з провідних факторів розвитку та вдосконалення системи сучасної української мови.

Література:

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов / Е. Е. Анисимова. – М. : Издат. центр «Академия», 2003. – 128 с.
2. Бом Д. Специальная теория относительности / Д. Бом ; [пер. с англ. Н. В. Мицкевича]. – М. : Мир, 1967 – 288 с.
3. Гугунава Д. В. Специфика словопроизводства в литературной критике произведений постмодернизма: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / Д. В. Гугунава. – Нижний Новгород, 2003. – 17 с.
4. Гундорова Т. І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. І. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
5. Иванова Г. А. Графические гибриды: к проблеме языкового статуса / Г. А. Иванова // Русский язык: исторические судьбы и современность: сборник трудов IV Международного конгресса исследователей русского языка (г. Москва, МГУ, 20-23 марта 2010 года). – М. : Изд-во МГУ, 2010. – С. 465–466.
6. Изотов В. П. Параметры описания системы способов русского словообразования / В. П. Изотов. – Орел : Изд-во ОГУ, 1998. – 149 с.
7. Кириллица – латиница – гражданица: Коллективная монография / [отв. ред. Т. В. Шмелева]. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2009. – 340 с.